

УДК 930.85 (477.63)

Г.І. БІЛАН

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ У 1946-1970 РОКАХ

Білан Ганна Іванівна – Інститут безперервної фахової освіти Придніпровської державної академії будівництва та архітектури, доцент кафедри економічної підготовки та перепідготовки, кандидат історичних наук

У статті охарактеризовано культурну складову історії Дніпропетровської області у 1946-1970 роках. Було розглянуто стан освіти та закладів культури, що сприяли духовному збагаченню особистості: театрів, кіно, музеїв тощо. Особливу увагу приділено питанню розвитку народного ужиткового мистецтва, зокрема – Петриківського розпису.

Ключові слова: Дніпропетровщина, освіта, бібліотеки, театр, кіно, клуби, музеї, народні промисли, Петриківський розпис.

В статье характеризуется культурная составляющая истории Днепропетровской области в 1946-1970 годах. Рассмотрено состояние образования и учреждений культуры, содействовавших духовному обогащению личности: театров, кино, музеев и т. д. Отдельное внимание уделено вопросу развития народного прикладного искусства, в частности – Петриковской росписи.

Ключевые слова: Днепропетровщина, образование, библиотеки, театр, кино, клубы, музеи, народные промыслы, Петриковская роспись.

In article a cultural component of the history of Dnipropetrovs'k region in 1946-1970 has been characterized. There has been considered condition of education and cultural institutions: theaters, cinemas, museums etc. that encouraged intellectual enrichment of personality. Special attention has been paid to the issue of development of folk consumptive art, and Petrykivsky painting in particular.

Key words: Dnipropetrovs'k region, education, library, theater, cinema, clubs, museums, folk craft, Petrykivsky painting.

© Г.І. Білан, 2013

Постановка проблеми. Актуальність даної теми зумовлена незмінною важливістю дослідження проблеми взаємодії культури і влади, складністю вітчизняної етнокультурної ситуації, необхідністю більш ефективного виконання українською державою її культурної функції, нагальною потребою морально-етичного і патріотичного виховання молоді. У педагогічному аспекті формування духовного світу молоді, визначення її ціннісних орієнтирів, підвищення її культурного рівня неможливе без вивчення та осмислення соціокультурного досвіду попередніх поколінь, врахування культурно-історичних традицій нашого народу.

Метою дослідження є виявлення характерних ознак і факторів розвитку культурної сфери життя населення Дніпропетровської області у 1946-1970 рр., підтвердження пріоритетності освіти як головного соціокультурного інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Той етап духовної історії нашого краю, що розпочався після Другої світової війни і тривав майже чверть сторіччя, до 1970 року, має складну внутрішню періодизацію. Його початок був затьмарений сталінськими ідеологічно-репресивними кампаніями, але найбільший відрізок часу припав на період «відлиги», що був сповнений яскравими культурними явищами, особистісним пошуком нових духовних орієнтирів, насичений прикладами культурно-правової боротьби шестидесятників тощо.

Ідеологізація, політичний і духовний диктат партійно-державної влади гальмували свободу культурного розвитку, негативно впливали на стан суспільної свідомості, спричиняючи її zdeformova-

ність – формалістичне наслідування комуністичної догми, втрату індивідуальності через острах бути зарахованим до інакодумців, свободи особистості – на користь угодовства тощо. Ця соціопсихологічна та історична площина є добре дослідженою у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі. Але не варто залишати поза увагою позитивних зрушень культурної сфери, головним ініціатором і координатором яких була саме радянська держава, яка приділяла велику увагу проблемам і потребам галузі культури, здійснювала її належне фінансування, вміло організовувала роботу освітніх і культурних закладів.

Повоєнна ситуація в галузі освіти була дуже складною внаслідок скорочення фонду шкільних споруд, нестачі навчального обладнання та кваліфікованих педагогічних кадрів. Кількість учнів у школах області значно скоротилася – з 400 тисяч дітей у 1940/41 навчальному році до 230 тис. дітей у 1944/45 навч. р. Не всі діти могли відвідувати школу, оскільки не мали одягу, взуття, шкільного приладдя. Найбільш важко відбувалось налагодження освітнього процесу в сільській місцевості, де діти «з першого вересня йшли не за парти, а працювати в поле» [6, с. 188].

Переборюючи великі труднощі, держава і суспільство заходилися організовувати роботу освітніх закладів – радянська «влада завжди виявляла велику зацікавленість у створенні умов для навчання і виховання підростаючого покоління» [4, с. 25]. Зокрема, було утворено фонд всеобучу для допомоги тим дітям, які її потребували.

1950/51 навч. року у Дніпропетровській облас-

ті функціонувало 1820 загальноосвітніх закладів, у яких навчалися 429100 учнів. У тому числі, у Кривому Розі працювало 55 шкіл, у Нікополі – 20, у Новомосковську – 11, у Марганці – 9, у Синельниковому – 6, у Верхньодніпровську – 3. Свою школу мало також кожне велике село. Однак у 1960/61 навч. р., хоча число навчальних закладів і зросло на 188 одиниць, кількість учнів, порівняно з попереднім періодом, зменшилася – позначився демографічний спад, спричинений війною. Але надалі ситуація поступово виправилася, і до 1965 р. у школах області навчалася вже майже півмільйона дітей [2; 3].

Улітку діти відпочивали і оздоровлювалися у заміських таборах, кількість яких протягом 1950-1970 рр. зростає з 124 до 633 одиниць. Усього у 1970 р. по області було оздоровлено 171,4 тис. дітей, з них 121,8 тис. – у таборах [2].

Для молоді, яка свого часу через труднощі війни не змогла здобути шкільну освіту, ще у 1945 р. відкрили 37 шкіл робітничої молоді (в них навчалася 476 осіб) і 33 школи сільської молоді (навчалася 852 особи); надалі число подібних закладів збільшилося [2].

Позитивну динаміку розвитку системи освіти характеризують не лише кількісні показники, освітня процес ставав також все більш якісним. Зростає і змінювався контингент кваліфікованих кадрів. Якщо у 1946/47 н. р. із 12382 учителів області лише 1578 мали вищу педагогічну освіту (12,7 %), то у 1965/66 навч. р. із 24131 вчителів таку освіту мали вже більше половини осіб.

Але в цілому народне господарство країни ще довгий час відчувало гостру нестачу кваліфікованих кадрів. Тому в другій половині 40-х і у 50-х роках пильну увагу держави привертала вища навчальна заклади – університети та ВНЗ технічного профілю, які готували спеціалістів для різних галузей економіки, виробництва, для науки і культури. Вже у 1945/46 навч. р. в Дніпропетровській області функціонувало 12 ВНЗ, в яких навчалися 9943 студенти та 9 науково-дослідних інститутів. До кінця четвертої п'ятирічки число ВНЗ в області зросло до 15, а кількість студентів – майже вдвічі (до 18 тис. осіб) [2]. Відбувалися реорганізація, укрупнення ВНЗ; посилювалась їх матеріальна база, покращувалось лабораторне обладнання, зростала чисельність висококваліфікованого професорсько-викладацького складу.

Великого значення набували вечірня і заочна форми навчання, які відкривали перспективу отримання знань та відповідної кваліфікації без відриву від виробництва. Приміром, цю можливість використали робітні та службовці Дніпродзержинського металургійного заводу: у серпні 1946 р. газета «Правда України» повідомила про перший повноцінний випуск студентів вечірнього металургійного інституту ім. Арсенічева, де 45 осіб здобули кваліфікацію інженера-металурга.

Не залишалася на місці й середньо-спеціальна освіта: якщо у 1945/46 навч. році у 32 технікумах області навчалися 9347 учнів, то у 1949/50 навч. р. число технікумів зросло до 35 одиниць, а кількість учнів у них перевищила 16 тисяч осіб [2]. Відкри-

ваючи нові технікуми, уряд звичайно враховував промислову специфіку кожного конкретного регіону, яка зумовлювала потребу в кадрах тієї чи іншої спеціальності. Тож у 50-х роках відкрилися: гірничий технікум у Марганці, механічний технікум у Павлограді (у 1961 р. він був реорганізований у машинобудівний технікум) та інші. 1967 р. почало працювати гірничо-промислове училище у Першотравенську. Протягом 60-х років, у період розквіту соціальної сфери, у багатьох містах відкрилися медичні училища.

Повоєнне минуле нашої країни є вельми цікавим у духовному аспекті. Культурологічна фахова думка зазначає, що «40-80-ті роки ХХ ст. слід розглядати як єдиний, цілісний процес розвою суспільного життя, духовності і культури» [5]. Наскільки великим у ті часи був потяг людей до літературного, образотворчого, театрального та інших видів мистецтва! Радянські люди – у книгах, на екранах кіно, на сценах театрів – шукали характерів, картин, емоцій, почуттів, здатних загоїти їхні знівечені війною душі, надихнути високим сенсом їх досить нелегке життя. На цьому емоційному тлі досить ефективно проходила реалізація соціально-культурної політики радянської держави, а саме: виконання завдань щодо підвищення освітньо-культурного рівня широких народних мас. Разом з тим, правляча комуністична партія повсякчас прагнула зміцнювати своє становище, посилювати вплив комуністичної ідеології, на її основі виховувати молоде покоління людей, а тому не припиняла поширення схваленої партапаратом літератури. З цією метою «правильні» книги мали стати якомога більш доступними для читацького загалу. У поєднанні зазначені фактори привели до розширення мережі культурно-просвітніх закладів.

У 1950 р. в області працювали 1583 публічні бібліотеки, тобто на 18 % більше, ніж у 1940 р. Зокрема, у Кривому Розі функціонували 74 бібліотеки, у Нікополі – 46, у Новомосковську – 12. Загальна кількість книг і журналів, що зберігалися в цих бібліотеках і були доступні для користування читачами, складала понад 2,2 млн. примірників. Згодом обсяг бібліотечних фондів значно збільшився, щоправда, при цьому спостерігалась тенденція до скорочення кількості бібліотек [2; 3].

Поновилася робота театрів – вже у 1946 р. давали вистави Криворізький, Дніпродзержинський, Нікопольський драматичні театри, а також два театри м. Дніпропетровська. Однак довоєнної кількості театрів – 8 одиниць – область досягне лише у 1980 році. Про захоплення тогочасного покоління людей театральним мистецтвом свідчить невпинне зростання кількості відвідувачів театрів: у середньому за період 1950 – 1980 рр. число театралів кожного року зростало на 36 тис. осіб [2].

Але по-справжньому масовим після війни стало мистецтво кіно. У 1945 році в області використовувалася 101 кіноустановка, у 1950 р. – 420, а в 1967 р. їх кількість сягнула 1089: 934 були стаціонарними і 155 – пересувними. Більшість з них (809 кіноустановок) обслуговували сільську місцевість [2].

Капітальне будівництво кінотеатрів було важливою складовою планової забудови міст. У Си-

нельниковому в 1947 р. відкрили кінотеатр «Ударник», у 1958 р. він отримав нове приміщення. У 1950 р. збудували новий кінотеатр у Кривому Розі; у 1958 р. було реконструйовано новомосковський кінотеатр «Авангард», де встановили найсучаснішу на той час широкоекранну апаратуру та акустичну систему, для глядачів облаштували зал і вестибюль.

Серед інших державним коштом зводилися і дерев'яні кінотеатри у міських парках. Приміром, у Новомосковському міському парку на березі р. Самари маленький естрадний майданчик замінив новозбудований дерев'яний кінотеатр на 500 місць.

Протягом 50-х років значного поширення набули різноманітні клубні заклади. До цього часу вже поновили роботу ті клуби й будинки культури, які підлягали відбудові після війни, але поряд з тим тривало і нове будівництво. Найбільше клубних закладів було розташовано в Апостолівському, Верхньодніпровському, Криничанському та Нікопольському районах.

Новий Будинок культури з залом на 650 місць було зведено у Марганці. У 1953 р. здійнялася нова будівля Клубу залізничників у Синельниковому (на 300 місць). Мав добру славу Новомосковський міський Будинок культури, при якому працювали гуртки народної самодіяльності: драматичний, хоровий, музичний, вокальний, танцювальний тощо. У 1970 р. у Новомосковську побудували капітальний білокам'яний Палац металургів, зал якого вміщував 800 глядачів. Загалом по Дніпропетровській області у 50-х – 60-х рр. діяло понад 1,3 тис. клубних закладів. Люди поволі звикали до мирного життя, до нормальних темпів праці та до відпочинку. Народ-переможець, народ-трудівник відчув себе митцем. Людина воліла не лише насолоджуватися плодами мистецтва інших, але й створювати власні, відкривати для себе світ музики, живопису, танцю, виховувати почуття прекрасного у своїх дітей, готуючи їх до вільного, сповненого духовності життя.

Успіхи самодіяльних колективів були посправжньому видатними, майстерністю багато хто з них не поступався професіоналам. Особливо слід відзначити ансамбль танцю «Дніпро» ДК культури заводу ім. Дзержинського (м. Дніпродзержинськ), що став лауреатом VI Всесвітнього фестивалю молоді й студентів у Москві, неодноразовим переможцем республіканських і всесоюзних конкурсів. У другій половині 60-х років звання народних колективів здобули театр балету ДК студентів і ДК залізничників, драматичний і танцювальний колективи ДК ім. Ілліча (м. Дніпропетровськ), хорові капели Нікопольського Південнотрубного заводу і Царичанського районного ДК та інші колективи.

Відкривалися і спеціальні клубні заклади для підростаючого покоління. У 50-х рр. у Верхівцевому значну популярність серед дітей і підлітків мав новозбудований Дім піонерів, який забезпечував роботу різноманітних дитячих гуртків: юних натуралістів, фотолюбителів, художників, танцівників. Подібні дитячі заклади діяли і в інших населених пунктах; у 1967 році в області працювали 2 Палади піонерів, 34 Будинки піонерів, 6 станцій юних тех-

ніків, 4 станції юних натуралістів, 11 спортивних шкіл тощо. У містах відкривалися музичні школи, зокрема, у травні 1951 р. таку школу отримав Новомосковськ. Отже, держава і суспільство з підвищеною увагою ставилися до організації дозвілля дітей і підлітків, сприяли виявленню і розвитку творчого потенціалу молодого покоління радянських людей.

Оскільки у царині духовності визначальне місце займають почуття патріотизму і любові до своєї батьківщини, у процесі виховання молоді міські органи влади і громадськість намагалися популяризувати героїку і красу історичної минувшини нашого народу, а тому dbали про розвиток музейної справи. Майже одразу після війни поновили роботу три музеї: історичний, художній (м. Дніпропетровськ) і краєзнавчий (м. Нікополь), а наприкінці 50-х років до них долучилися ще два – Дніпропетровський історико-революційний і Криворізький історико-краєзнавчий.

Окрім них, на Дніпропетровщині на громадських засадах діяв 21 народний музей і близько 400 музейних кімнат і куточків у школах та ВНЗ. 27 квітня 1960 р. міська рада м. Новомосковська прийняла рішення про створення музею історії міста. У 1962 році у Павлограді відкрився народний історико-революційний музей ім. ХХІІ з'їзду КПРС (у наступному – Павлоградський державний історико-краєзнавчий музей). Показово, що у приміщенні саме цього музею вже восени 1963 року Міністерство культури СРСР провело Всесоюзний семінар працівників народних музеїв, учасниками якого стали представники 10 союзних республік.

У 1967 р. була створена Жовтоводська міська організація Українського товариства пам'яток історії і культури, яка опікувалась охороною крапчих надбань матеріальної культури рідного краю.

Організація екскурсій до музеїв була обов'язковим пунктом планів культурно-масових секторів кожного з державних підприємств. І хоча найчастіше це здійснювалось «добровільно-примусовим» методом, розширення кругозору людей і підвищення духовною культурою все одно відбувалось. В незалежній же Україні кількість відвідувачів музеїв впала з 32,5 млн. осіб у 1985 р. до 18,5 млн. осіб у 2004 р. [9]. Звісно, чинником цієї негативної тенденції є не лише байдужість держави, але й те, що справа виживання у сучасній економічній ситуації є досить нелегкою, більшість людей не мають часу для культурного дозвілля. По Дніпропетровській області 2004 року з 704,8 тис. відвідувачів 421,0 тис. склали студенти та учні [9], тобто традиційно ефективною є організація екскурсій керівництвом навчальних закладів.

Серед засобів масової інформації головною газетою Дніпропетровщини була «Днепровская Правда» (виходила російською мовою з 1938 р.). Звісно, вона не була єдиною: і Дніпропетровськ, й інші міста області друкували газети, що висвітлювали як загальнореспубліканські, так і місцеві події – це «Шахтар Марганця», «Новомосковська правда», «Червоний гірник» (м. Кривий Ріг) та ін.

Зростали обсяги випуску книжкової продукції. У 1964 році на базі Дніпропетровського обласного

видавництва було створене республіканське книжкове видавництво «Промінь».

Піднесення духовного життя Дніпропетровщини було нерозривно пов'язане зі збереженням і подальшим розвитком традиційних народних промислів. У другій половині ХХ ст., незважаючи на колосальні зміни у промисловому виробництві в УРСР, попри буревій технічного прогресу, виробничі роботи, як і тисячі років тому, цінувались у народному побуті, прикрашали житлові приміщення, а отже – користувалися значним попитом.

Є доволі цікавою географія розміщення в області центрів національного ужиткового мистецтва (станом на 1967 рік). Майстри з сіл Богданівка та В'язівка Юр'ївського району займалися художньою обробкою металу. В Апостоловому, в селах – Саксагань П'ятихатського р-ну, Богданівка Юр'ївського району та в деяких інших квітло мистецтво вишивання, у Солоному, Томаківці – ткацтво, у Криничках, Перещепині, Новомосковську – килимарство. Такі міста, як Павлоград, Нікополь, смт Васильківка, с. Рудька Царичанського району могли похвалитися оригінальними гончарними виробами. Художній розпис був поширений у с. Юр'ївці, в с. Аули Криничанського району і в багатьох інших селах, різьблення по дереву – у с. Бабайківці Царичанського району, у Мар'ївці Новомосковського району.

Окремі місцевості зберігали традиції одразу декількох старожитностей, як-от: села Мишуричів П'ятихатського району, Покровське Нікопольського району, Спаське Новомосковського району славилися і розписом, і вишивкою, і різьбленням. Однак найбільш рясно вродили зерна народного таланту в селах Царичанського району – у Могилеві, Китайгороді, Шульгівці, Прядівці та й у самій Царичанці – процвітали килимарство, вишивка, розпис тощо [1, с. 2].

Але дійсно світової слави здобув Петриківський розпис. Не можу не пишатися тим, що саме в наших козацьких краях народилася ця краса, що саме в нашій землі відкрилося чудодійне джерело, здатне живити народну творчість, сприяти розквіту самобутнього національного мистецтва. Прості сільські люди – саморобними пензлями, власноруч змішаними фарбами – творили фантастичний світ, сповнений яскравих квітів, ажурного листя, соковитих ягід і казково прекрасних птахів. Ці орнаменти втілювали щире кохання митців до рідного краю, романтику їх юної душі, чисте, життєрадісне сприйняття кольору. Від покоління до покоління передавалися таємниці творчості народних майстрів, і кожне нове покоління продовжувало розвивати і особистим художнім даром збагачувати старовинні традиції. 1958 року промисловою артілю вишивальниць «Вільна селянка» селища Петриківка поповнилась цехом підлакового розпису. Майстри Ф.Панко, Г.Ісаєва, В.Бабенко, І.Завгородній та ін., засвоївши технологію виготовлення скриньок та декоративних тарілок з пресованої тирси, вкривали їх колоритним петриківським орнаментом – олійними фарбами, з подальшим нанесенням лаку. У 1961 р. на базі артілі була заснована фабрика художніх виробів «Дружба», а вже рік потому

барвисту петриківську продукцію виготовляли навіть на замовлення з Канади і США.

Мальовничі петриківські орнаменти використовувалися в художній поліграфії – в книжковій графіці та плакаті; петриківських майстрів запрошували розписувати стіни приміщень громадського призначення, зокрема – фойє Будинку культури в с. Хорошому Петриківського району, прикрашати інтер'єри їдалень, ресторанів, магазинів і навіть автобусні зупинки. Невдовзі неповторні петриківські мотиви з'являються на фарфорових тарілках, декоративних вазах, чайних сервізах тощо. Вершиною майстерності стали виробы з фарфору, прикрашені підглазурним петриківським розписом, авторства В. Климченко-Жукової та В. Шпигановича. Їхні виробы стали експонатами Дніпропетровського художнього музею. У 1967 р. з великим успіхом пройшла виставка у Дніпропетровському будинку художників, де демонструвалося понад 200 найкращих творів Петриківського розпису, серед яких були картини, вишиті рушники, порцеляни та інші оригінальні виробы.

У 1970 р. у Петриківці відкрився експериментальний цех. Досвідчені майстрині Н.Шулик, М.Шишацька, Т.Самець, М.Кравець та інші під керівництвом видатного художника Ф. Панка створювали декоративні панно, традиційною для цієї художньої школи яєчною темперою малювали прекрасні картини на папері, розмальовували виточені з дерева тарілки, скарбнички, кухлі, писанки тощо. Кожен з цих виробів обов'язково виражав індивідуальність, власний художній почерк автора, його уподобання щодо певних орнаментів, композицій, кольорових рішень.

Петриківські художники брали участь у численних обласних, республіканських і всесоюзних виставках, де традиційно отримували найвищі нагороди. Самобутні твори петриківських майстрів тішили око іноземців на великих міжнародних ярмарках – у Марселі, Токіо, Загребі та в інших містах. Зокрема, роботи, що належали віртуозному пензлю Ф.С. Панка, Українське товариство дружби і культурних зв'язків з закордонними країнами протягом 1968 – 1969 років продемонструвало у 37 містах світу. Петриківські сувеніри були візитівкою України, їх експортували до багатьох країн світу. 2011 р. фабрику було знищено: невідомі демонтували верстати і преси. На сьогодні в Петриківці діє Центр народного мистецтва, де працюють до сорока майстрів, а також близько 200 мешканців села розмальовують тарілки у себе вдома.

Висновок. Культурні процеси в житті радянського суспільства ніколи не були простими, легкими і однозначними. Негативною ознакою досліджуваного періоду були ідеологічний тиск влади і відсутність духовної свободи. Проте люди, попри ідеологічні перепони, знаходили шляхи реалізації власного творчого потенціалу і можливості для задоволення культурно-духовних потреб. А держава належним чином дбала про розвиток освіти, культури, мистецтва, музейної справи, сприяла піднесенню ужиткового мистецтва, і цей позитивний досвід варто враховувати при визначенні пріоритетів державної політики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). – Ф. 4540, – Оп. 1, – Спр. 971.
2. Дніпропетровщині 75 років: Статистичний збірник. – Дніпропетровськ, 2007.
3. История городов Украинской ССР. Днепропетровская область. – К., 1977.
4. Г.Г. Кривчик, О.В. Щербакова. Дніпропетровськ у 1946-1950 рр.: звитяга відбудови і негаразди громадського життя // Грані. – 2004. – №2 (34). – С. 21-28.
5. Культурологія: українська та зарубіжна культура: Навч. посібн. / Зязюн І., Семашко В. та ін.; ред. М.М. Закович. – К.: Знання, 2007. – 567 с. – Он-лайн бібліотека.
6. В.О. Марченко. Соціально-економічний стан сіл Дніпропетровщини у повоєнну п'ятирічку // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження, Вип.6. – Д., 2008. – С.185-190.
7. Глухенька Н. Петриківські декоративні розписи. – К., 1965.
8. Глухенька Н. Петриківські майстри декоративного розпису. – К., 1959.
9. Проблеми та перспективи розвитку музейної мережі України / Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Музеєзнавство: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 428 с. – Он-лайн бібліотека.